

Comparative analysis of political cleavages in the countries of East and Central Europe

In this article specific of political cleavages in the countries of East and Central Europe was defined, the main accent made on new lines of political cleavages, that structurize political sphere. Moreover, main theory-methodological approaches to the analyses of political cleavages are provided. Also author analyses peculiarities of political cleavages in the East and Central Europe on the examples Hungary, Romania, Czech Republic, Poland and Lithuania.

Keywords: political cleavage, transit democracies, party system, East and Central Europe.

Analiza porównawcza społeczno-politycznych podziałów w Krajach Europy Środkowej i Wschodniej

Ten artykuł przedstawia konkretne społeczno-polityczne podziały w Europie Środkowej i Wschodniej, skupia się na nowych liniach podziału, którzy tworzą strukturę przestrzeni politycznej. Ponadto przedstawia podstawowe teoretyczne i metodologiczne podejścia do analizy społeczno-politycznych podziałów. Autor analizuje również cechy społeczno-polityczne podziałów w Europie Środkowej i Wschodniej na przykładzie Węgier, Rumunii, Słowacji, Polski i Litwy.

Słowa kluczowe: społeczno-polityczny podział, przejściowe demokracji, system partyjny, Europa Środkowa i Wschodnia.

Порівняльний аналіз соціополітичних поділів в країнах Центрально-Східної Європи

В статті проаналізовано соціополітичні поділи в країнах Центральної та Східної Європи. При цьому наголос зроблено на нових лініях поділів, які формують структуру політичного простору. Окрім того розглянуто головні теоретичні та методологічні підходи до аналізу соціополітичних поділів. Автор також проаналізувала характерні риси соціополітичних поділів в країнах Центральної та Східної Європи на прикладі Угорщини, Румунії, Словаччини, Польщі та Литви.

Ключові слова: соціополітичний поділ, перехідна демократія, партійна система, Центральна та Східна Європа.

Kształtowanie przestrzeni politycznej w Europie Środkowej i Wschodniej pod wpływem globalizacji, integracji międzynarodowej i regionalizacji niezmiennie zwiększa znaczenie całego spektrum zagadnień dotyczących społeczno-politycznego podziału. Jednakże, szczególnie ważnego znaczenia ta problematyka nabywa w krajach postkomunistycznych, gdzie tylko tworzą się stabilne systemy polityczne. Trudno nie zauważyć szczególne znaczenie tych badań dla Ukrainy, która wciąż stoi ryzykiem podziału.

Dlatego celem niniejszego artykułu jest opracowanie odpowiednich narzędzi teoretycznych i metodologicznych dla stosowania koncepcji społeczno-politycznego podziału w celu badania krajów post-komunistycznych Europy Środkowej i Wschodniej.

Niewątpliwie badania rozróżnienia społeczno-politycznego musi zaczynać się od analizy prac naukowych S. Lipseta i St. Rokkana, którzy zidentyfikowali cztery klasyczne rozróżnienie, a mianowicie: między centrum a peryferiami, kościołem i państwem, miastem i wsią, właścicielami i pracownikami¹. Ten model społeczno-politycznych podziałów znajduje szerokie zastosowanie i akceptację w kręgach akademickich, dając podstawową ideę podziału i ich wpływów na kształtowanie systemów partyjnych.

Jednak pomimo faktu, że od czasu wprowadzenia tego terminu społeczno-polityczny podział w teorii politycznej przez S. Lipseta i St. Rokkana minęło prawie pół wieku i jeszcze nie osiągnięto jednolitego zdefiniowania. Często pod tym względem rozumiemy 1) wszystkie sprzeczności, które pojawiają się w społeczeństwie z powodu zróżnicowania społecznego, różnic kulturowych, regionalnych i innych, oraz 2) wyłącznie ich zinstytucjonalizowane form w systemach partyjnych.

Naszym zdaniem, najbardziej celowym jest wskazanie trzech grup podejść do zrozumienia społeczno-politycznego rozróżnienia, a mianowicie: konfliktowy, instytucjonalny, socjalny i kulturowy. Podejście konfliktowe odwołuje się do tego, że w podstawie rozróżnień leżą różnego rodzaju konflikty - zarówno strukturalnie zakorzenione oraz potencjalne. Podejście socjalne i kulturowe wskazuje, że struktura społeczna określa społeczno-polityczny podział w kraju. Instytucjonalne podejście zmniejsza polityczny podział wyłącznie instytucjonalnego konfliktu w społeczeństwie². Pod względem społeczno-politycznego podziału należy rozumieć względnie stabilne różnice istniejące między przedstawicielami grup, którzy mają swoją własną tożsamość i reprezentację instytucjonalną.

Bez względu na fakt, że klasyczne rozróżnienie związane z państwami Europy Zachodniej, w różnym stopniu, także są charakterystyczne dla krajów postkomunistycznych

¹ Lipset S. Struktury podziałów, systemy partyjne i preferencje wyborców. Uwagi wstępne / S. Lipset, St. Rokkan // Nauka polityczna.- 2004.- № 4.- S. 204-234.

² Romaniuk A. Od zjednoczenia do niepodległości: stan i dynamika integracji społeczeństwa ukraińskiego w ramach europejskich procesów / Romaniuk A., Sokyrrka J. M. - Lwów: CPD, 2009. - 140 s.s. 10-12.

Europy Środkowej i Wschodniej, a mianowicie podziały na społecznej, ekonomicznej, językowej, religijnej i terytorialnej podstawie. W tym samym czasie otwartym pozostaje pytanie - dlaczego w krajach o podobnych społecznych separacjach są tworzone różne systemy partyjne? Tak więc, E. Meleshkina zwraca uwagę na znaczenie instytucjonalnych progów, odnoszących się do społeczno-politycznych podziałów, czyli progów legitymizacji, integracji, reprezentacji, rządów większości³. Naukowiec wskazuje, że obecność wysokich progów ogranicza możliwości instytucjonalizacji separacji, podczas gdy niski próg przeciwnie stymuluje ten proces.

Według S. Elisejewa, na proces konsolidacji systemów partyjnych w krajach postkomunistycznych wpływa kilka czynników, a mianowicie:

1. instytucjonalne dziedzictwo autorytarnego reżimu oraz w pierwszej kolejności: a) tradycje instytucjonalne i normy, b) partii-spadkobiorcy ideologicznych pozycji współczesnych reżimów, c) partie, które stworzone są na podstawie ruchów masowych i demokratycznych,
2. struktura instytucjonalna nowych demokracji, która obejmuje: a) formy rządów, b) format systemu wyborczego, c) wzmocnienie granic politycznych i prawnych⁴.

Ogólnie należy zauważyć, że cechy społeczno-polityczne podziałów w państwach Europy Środkowej i Wschodniej wynikają przede wszystkim przez historyczne cechy rozwoju regionu, doświadczenia reżimów autorytarnych, specyfikę przemian demokratycznych. Szczególnie jasne jest to, że socjalistyczna przeszłość pozostawiła głębokie piętno na społecznej strukturze, politycznych kierunkach, a także na tradycjach organizacji politycznej w większości krajów postkomunistycznych.

Jak zauważył K. Lawson, wyraźną cechą istniejących podziałów społeczno-politycznych w krajach Europy Środkowej i Wschodniej jest podział między mniejszością, „która rozwija się w procesie postkomunistycznej transformacji” i „większością tych, którzy żyją nieszczęśliwie”, próbując zwolnić i zachować przedrewolucyjną sytuację. Partii dążą do wspierania nadziei większości, ale po osiągnięciu władzy, zazwyczaj stosują się do woli mniejszości⁵.

Koncentrując się na specyficznych podziałach społeczno-politycznych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, A. Rommele wnioskuje, że klasyczna teoria podziałów nie wytrzymuje sprawdzenia przez rzeczywistości post-totalitarne. On wskazuje na cztery główne różnice w politycznych podziałach w Europie Środkowej i Wschodniej, w przeciwieństwie do Europy Zachodniej.

Jest to, po pierwsze, *przebieg i trudność tranzytu*. Postkomunistyczna Europa rzeczywiście przeżywa potrójny tranzyt, który oferuje nie tylko demokratyzację, ale również na dużą skalę

³ Meleshkina E. Koncepcja podziałów społeczno-politycznych: problem uniwersalności / E.J. Meleshkina // Nauka polityczna. - 2004. - № 4. - S. 11-29.

⁴ Elisejew S. Społeczne i polityczne podziały, uwarunkowania instytucjonalne i warunki konsolidacji systemów partyjnych w przejściu do demokracji / Elisejew S. // Nauka polityczna. - 2004. - № 4. - S. 64-89.

⁵ Lawson K. Podziały, partie i wyborcy / K. Lawson // Nauka polityczna. - 2004. - № 4. - S. 51-55.

przejście do gospodarki rynkowej oraz budowy państwa. Fakt, że w Europie Zachodniej zajęło to kilka wieków (od stworzenia państwa narodowego do kapitalizmu, a ostatecznie do demokracji), kraje postkomunistyczne muszą wypełnić to jednocześnie w najkrótszym czasie.

Po drugie, *różnica elektoratu*. Chociaż zachodnie systemy partyjne, prawdopodobnie już nie są więcej zamrożone i zachodnie sojusze wyborcze wskazują na coraz większą niestabilność w systemie partyjnym, która rozwinęła się na Zachodzie pozostaje silna tendencja do następstwa oraz inercji. Z drugiej strony, w Europie Środkowej i Wschodniej elektorat jest znacznie bardziej otwarty oraz poddaje się wpływom, znacznie bardziej niestabilny i niepewny.

Po trzecie, *różnice w rodzaju partii*. W formie, w jakiej one powstały, partie Europy Zachodniej były w stanie zmobilizować zbiorowe tożsamości polityczne. Gdy zaczęły one tymczasowe relacje z tymi, które znajdowały się po jakiejś stronie ważnych rozróżnień, były w stanie wykorzystywać potencjał już istniejące sieci organizacyjne. Elektorat w ten sposób został skutecznie podzielony na bloki względnie stabilne i zamknięte. Okoliczności zniszczenia komunizmu, które spowodowały dużą rezygnację z już istniejących wcześniej tożsamości i sieci oraz nie potrafiły dać tym nowym partiom w Europie Środkowej i Wschodniej takich zalet. Nowe strony stały się bardziej charyzmatycznymi i konsumenckimi, a niż programowymi.

Po czwarte, *rola mediów*. W krajach Europy Środkowej i Wschodniej media podlegały ścisłej cenzurze i kontroli przez reżimy komunistyczne. Służyły one jako narzędzie elit rządzących, dzięki którym polityka państwowa oraz ideologia panująca stała się bardziej popularną⁶.

D.-L. Sale, z kolei, uważa, że główna różnica między krajami post-komunistycznymi oraz krajami zachodnimi, opiera się na doświadczeniu tych państw w „rewolucji międzynarodowej». Zgodnie z tym pojęciem rozumie on przejście od kapitalizmu do kapitalizmu ponownie przez socjalizm, który osiągnięty został przez byłe państwa komunistyczne⁷.

Z kolei według A. Moreno, przejściowe demokracje krajów postkomunistycznych Europy Środkowej i Wschodniej charakteryzują się obecnością trzech głównych podziałów wartości: wartości reformatorskich oraz antyreformatorskich, wartości liberalno-demokratycznych, liberalnych i fundamentalnych oraz demokratycznych i autorytarnych.

Pierwszy podział wartościowy obejmuje stosunek do reform gospodarczych - rząd przeciw własności prywatnej i indywidualizmu gospodarczego, stosunek wobec reform politycznych i przemian społecznych oraz wobec aborcji, nacjonalizmu i religii. Bieguny tego podziału określone są jako liberalne, demokratyczne oraz rynkowe z jednej strony, a także konserwatywne, autorytarne i statyczne preferancje z drugiej strony. Ta linia konfliktu określana jest jako podział reform.

⁶ Remmele A. Struktura podziałów i systemy partyjne w Europie Środkowej i Wschodniej / Remmele A. // Nauka polityczna. - 2004. - № 4. - S. 30-45.

⁷ Sale D.-L. Czy można stosować podziały Rokkana w Europie Środkowej? (Referat) / D.-L. Sale // Nauka polityczna. - 2004. - № 4. - S. 56-63.

Jeśli chodzi o rozróżnienie na podstawie wartości liberalnych i fundamentalistycznych, to zawiera ono stosunek wobec religii, autorytaryzmu oraz aborcji w różnych krajach. Liberalny i fundamentalistyczny podział przyciąga wartości kulturowe, takie, jak religia i nacjonalizm oraz kontrastuje z bardziej liberalnymi poglądami, które pojawiły się w analizie postaw wobec aborcji.

Trzeci rozróżnienie - jest to postawa wobec autorytaryzmu, a także bardziej otwartego i demokratycznego rządu. Ten podział jest tylko obecny we wszystkich społeczeństwach postkomunistycznych. Zauważyliśmy to, że wokół dominujących wartości politycznych i toczy się główna walka sił politycznych w krajach postkomunistycznych, która określa również odpowiednią konfigurację systemu partyjnego⁸.

Należy podkreślić, że w latach 90-tych powstały dwa punkty widzenia na temat wpływu podziałów na kształtowanie przestrzeni politycznej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. W pierwszym podejściu - pojęcie «czysta deska» (R. Markowska, P. Mayer) - przestrzeń polityczna charakteryzuje się brakiem struktury i chaotycznością oraz podziały społeczno-polityczne powstały tylko po upływie okresu przejściowego⁹.

W drugim podejściu, reprezentowanym przez G. Kitchelta – podziały społeczno-polityczne powstają pod wpływem czynników (ekonomicznych, społecznych, kulturowych, wartościowych, ideologicznych, itp.), tak zwanej «linii przyczynowości»¹⁰.

G. Koks przedstawia założenie, że rozdrobnienie systemów partyjnych w Europie Środkowej i Wschodniej może być postrzegane, jako problem koordynacji działań elit politycznych, a mianowicie systemy partyjne stabilizują się i „zamrażają” się według strukturyzacji propozycji partyjnej. Tak więc, proces instytucjonalizacji podziałów wygląda w następujący sposób: partie określają swoje założenia programowe w zależności od społecznych, wartościowych, ideologicznych oraz behawioralnych cech swego elektoratu, a następnie przekazują ich do systemu partyjnego. Po sformułowaniu propozycji partyjnej i upolitycznieniu głównych kierunków podziałów, następuje kształtowanie przestrzeni politycznej i «zamrożenie» systemu partyjnego¹¹.

Jednak O. Donowa odrzuca taką koncepcję, przedstawiając argumenty przeciw «zamrożeniu» systemu partyjnego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, a mianowicie:

1. Podczas tranzytu instytucjonalny obraz jest bardzo niestabilny i prowadzi do powstania względnie niestabilnych zasad gry.
2. Demokratyzacja występuje w warunkach niedojrzałości społeczeństwa obywatelskiego, które gromadzi interesy i przesyła je do systemu politycznego; struktury go-

⁸ Moreno A. *Political Cleavages. Issues, Parties, and the Consolidation of Democracy.* — Westview Press. — 1999. — 205 p.

⁹ Mair P. *Party system change: approaches and interpretations.* — Oxford, 1997.

¹⁰ Kitschelt H. *Post-communist party systems: competition, representation and interparty cooperation* // Cambridge studies in comparative politics. — N. Y., 1999. — p. 112-143

¹¹ Donova E. *Společno-polityczne rozmrażania i ich transformacja w system polityczny w Europie Środkowej i Wschodniej* / E.V. Donova // Nauka polityczna. - 2004. - № 4. - S.101-125.

spodarcze nie ułatwiają rozwój niezależnych organizacji społecznych lub tożsamości zbiorowych.

- Przez to, że partie nie zostały ustalone w ramach rozszerzonego prawa wyborczego na nowe grupy społeczne (jak w Europie Zachodniej), a w warunkach wyborów powszechnych, relacje między elektoratem i elitą od początku były bardzo słabe. W warunkach reżimu komunistycznego nie istniało konkurujących partii politycznych, które mogłyby służyć jako obiekty przyciągania wyborców, oraz w nowych demokracjach przez brak świadomości na temat grup społecznych i społeczeństwa obywatelskiego, partie były tworzone nie z dołu go góry, tylko z góry do dołu.

Według Donowoi, struktury społeczne i polityczne podziały w państwach Europy Środkowej i Wschodniej są bardzo odmienne od podziałów, które istnieją w Europie Zachodniej. A przede wszystkim odzwierciedla się to w umysłowych cechach wyborców, zwłaszcza w wartościowych instytucjach silnego państwa i silnego lidera. Określa to również podstawowy konflikt między komunistycznym elektoratem i demokratycznie zorientowanymi wyborcami lub konflikt pokoleń. Doprowadziło to do powstania wielu «kolorowych» rewolucji, które przetoczyły się w byłych republikach radzieckich - młodymi tranzytowymi demokracjami.

Przed tym jak przejść bezpośrednio do rozpatrzenia funkcji społeczno-politycznych podziałów w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, należy zauważyć, że klasyczne podziały, które tworzą strukturę przestrzeni politycznej i promują tworzenie odpowiedniej konfiguracji systemów partyjnych są tu również korzystne¹². Rozważmy krótko cztery klasyczne rozróżnienie Lipseta-Rokkana w odniesieniu do praktyki politycznej w krajach postkomunistycznych.

Pierwsza różnica jest między centrum, który ustanawia narodową kulturę oraz zbuntowanymi mieszkańcami podbitych prowincji, które różnią się cechami etnicznymi, religijnymi i językowymi. Socjalizm sprzycał umocnieniu podziału, dając początek nowym partiom, które wyraziły zainteresowanie centrum i peryferii.

Po upadku reżimów radzieckich w wielu krajach Europy Środkowej i Wschodniej pojawiły się nacjonalistyczne organizacje, które wyrażały interesy centrum (zwykle największej grupy etnicznej), a także wielu partii peryferyjnych, które chroniły interesy mniejszości narodowych i etnicznych (jak na przykład partia węgierska w Słowacji).

Druga różnica jest między państwem narodowym oraz przywilejami kościoła. Przed wojną w państwach Europy Środkowej i Wschodniej było wiele partii chrześcijańskich demokratów. Po upadku reżimów komunistycznych konflikty między kościołem a państwem często występowały odnośnie własności, która została skonfiskowana przez rządy komunistyczne.

Trzeci konflikt interesów był między mieszkańcami wsi, przemysłowcami oraz przedsiębiorcami, który umocnił się pod czas rewolucji przemysłowej.

¹² Romaniuk A. Analiza porównawcza instytucji politycznych w Europie Zachodniej: Monografia. - Centrum publikacji LNU imienia Iwana Franki, 2007. - 391 s.

Jednakże, zgodnie D.-L. Sale, oddzielenie się miasta od wsi w krajach postkomunistycznych jest przede wszystkim spowodowane ekonomicznymi podstawami. Najlepiej to jest widoczne na Węgrach, gdzie i teraz ten podział na tej że podstawie istnieje w systemie partyjnym.

Czwarty konflikt był to konflikt pomiędzy właścicielami a pracownikami lub konflikt na podstawie społeczno-gospodarczej. Jeśli w Europie Zachodniej z rozwojem stosunków kapitalistycznych, ze szczególnym naciskiem na rozwój prywatnej przedsiębiorczości on miał wyraźnie określony charakter, to w Europie Wschodniej 40 lat reżimu komunistycznego miały największy wpływ szczególnie na tą konfrontację. Kolektywizacja produkcji, wywłaszczenie kapitału zniszczyły ten podział. Jednak redystrybucja majątku została przeprowadzona w interesie rządu, partyjnej nomenklatury, wielu biurokratów. Przed dołączeniem do reżimu komunistycznego, większość krajów Europy Środkowej i Wschodniej nie posiadały wystarczająco rozwiniętego systemu kapitalistycznego, aby opierając się na konflikt pomiędzy dwoma podstawowych klasami, tworzyć partie ¹³.

Wyraźne zróżnicowanie w Europie Środkowej i Wschodniej można zobaczyć na konkretnych przykładach Węgier, Rumunii, Słowacji, Polski i Litwy.

W ten sposób przykład Rumunii pokazuje, że na zamiane tradycyjnemu podziału komunści oraz antykomunści pojawiły się kwestii kompetencji i korupcji. Pogarszająca się sytuacja gospodarcza doprowadziła również do powstania podziałów na podstawach społeczno-gospodarczych.

Jeśli chodzi o Węgry, badania empiryczne wskazują na to, że najbardziej stabilnymi czynnikami, które mają wpływ na wybór partyjny, są religia, przynależność do partii komunistycznej, miejsce zamieszkania (miasto czy wieś), a także wiek. Obecny system partyjny na Węgrach koncentruje się na społeczno-ekonomicznych podstawach zróżnicowania. Jest wyraźnie przedstawiony podział Wschód-Zachód, gdzie Zachód bardziej koncentruje się na spektrum partii prawicowych oraz uprzemysłowionych Wschód - na lewice.

Geografia wyborcza Litwy wskazuje na główny podział prawica i lewica. Gospodarczo stabilne południe wspiera większość partii prawicowych, ze względu na fakt historyczny, ponieważ w okresie między wojnami światowymi tutaj znajdowała się stolica oraz również mała liczba mniejszości etnicznych. Środkowa i wschodnia części kraju preferowały lewicę, pod wpływem tradycyjnego wsparcia socjalistycznych i radykalnych ideologii, zacofania gospodarczego.

W kategoriach geopolitycznych główne linie działań w Republice Czeskiej istniały pomiędzy centrum (duże miasta przemysłowe) i peryferią (reszta kraju). W Czechach jest duża liczba emigrantów i imigrantów (zwłaszcza z Rumunii), którzy przeprowadzili się tu w poszukiwaniu pracy. Ponadto, w oparciu podziałów w Czechach jest religia, a Morawia zawsze występowała, jako konserwatywny katolicki region, wsparcie chrześcijańskich demokratów. W rezultacie, określona jako konfesjonalna i partyjna strona linii podziału - między regionami katolickimi i innych regionami.

¹³ Sale D.-L. Czy można stosować podziały Rokkana w Europie Środkowej? (Referat) / D.-L. Sale // Nauka polityczna. - 2004. - № 4. - S. 56-63.

Polska wykazała obecność dwóch klasycznych podziałów: centrum-peryferie, lewica-prawica. Istnieje zależność wyników głosowania wobec zatrudnienia w sektorze przemysłowym. Tradycyjne konserwatywne przemysłowo rozwinięte regiony na wschodzie Polski głosują w większości na prawicę oraz centrum i północ - na lewicę.

Słowacja charakteryzuje się wyraźnym podziałem na bazie etnicznej między Słowacką większością i mniejszością etniczną Węgier. Istnieje wyraźna różnica między Bratysławą, regionami południowymi oraz niektórymi północnymi prowincjami, co zbiega się z podziałem centrum-peryferie. Trzeci podział jest na osi wschód-zachód¹⁴.

Podsumowując, możemy zauważyć, że schemat struktury poznawczej podziałów bardzo skomplikowany: historyczne linie podziałów na społeczno-ekonomicznych, językowych, terytorialnych, religijnych podstawach oparte są na wartościach obywateli państw post-komunistycznych i uporządkowane są, jako nowoczesna konfiguracja systemów partyjnych. Naszym zdaniem, te dwie teorie wpływu społeczno-politycznych podziałów na strukturę przestrzeni politycznej - „czystej deski” oraz współzależności od przeszłości historycznej, ta ostatnia zasługuje na większą uwagę naukowców.

Głównym podziałem w krajach postkomunistycznych ze względu na przeszłość historyczną i cechy umysłowe wyborców pozostaje konflikt między postkomunistami, minimalistami i zwolennikami gospodarki społecznej z jednej strony oraz demokratami i maksymalistami i ultraliberałami - z drugiej, co często prowadzi do konfliktu pokoleń.

Bezsporny jest fakt, że społeczno-polityczny podział w krajach Europy Środkowej i Wschodniej nosi piętno historycznej retrospektywy oraz wpływu przeszłości komunistycznej, również określają cechy struktury instytucjonalnej, systemu partyjnego, tradycji i norm, które rozwinęły się, formą rządów, rodzajem systemu wyborczego, w szczególności rolę mediów, a co najważniejsze, specyfiką przemian demokratycznych.

¹⁴ Dunajewa J. Społeczno-polityczne podziały w Europie Środkowej i Wschodniej / J.V. Dunajewa // Nauka polityczna. - 2004. - № 4 - S. 93-96